

DÖRDÜNCÜ SƏNAYE İNQILABI ŞƏRAİTİNDƏ İNSAN MƏRKƏZLİ İQTİSADİYYATIN NƏZƏRİ – METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

UOT: 373.147
<https://doi.org/10.30546/3006-0346.2024.6.84.081>

NƏRMIN QOCAMAN
*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
magistri*

E-mail: narmin.gojaman@gmail.com

Qeyd edək ki, XXI əsr insanların yaşadığı iqtisadi və sosial məkanın bütün sahələrinə böyük dəyişikliklər gətirib. Alimlər bu dövrü dördüncü sənaye inqilabı adlandırırlar. Dördüncü sənaye inqilabı insanların həyatında əsaslı dəyişikliklərə səbəb olub. Hər gün insanların gündəlik həyatında, istehsal və xidmət sahələrində dəyişikliklər baş verir. Bunun nəticəsində insanların gündəlik həyatına bir sıra texnologiyalar fəal şəkildə daxil olub. “Dördüncü sənaye inqilabı” termininin istifadəsi ən son texniki qurğular və texnologiyalar toplusu kimi prinsipə yeni texnosferin yaranması ilə bağlıdır. Dördüncü sənaye inqilabı rəqəmsal, fiziki və bioloji texnologiyaların yaxınlaşması ilə səciyyələnən elmi və texnoloji inkişafda dəyişikliklərlə xarakterizə olunur. Bu proses özü ilə istehsalın tam avtomatlaşdırılmasını gətirib ki, bu da bir çox faydalar və risklərlə səbəb olur [1, s.118].

Hesab edirik ki, texnologiyanın sürətli təkmilləşməsi sayəsində cəmiyyət yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyub. Məhz informasiya transformasiyalarının həmin mərhələsində innovasiyalar sənayenin müxtəlif sahələrində bir-birinə nüfuz edib. Bəşəriyyətin bütün mövcudluğu boyu cəmiyyət maşın istehsalı, innovativ texnologiyalar, informasiya texnologiyaları, avtomatlaşdırma və insan əməyi ilə bağlı müxtəlif inkişaf mərhələlərini keçmiş və keçməkdə davam edir. Belə inkişaf mərhələlərindən biri dördüncü sənaye inqilabı mərhələsidir ki, bu da həyatımızı keyfiyyətə dəyişir, onu daha da rahatlaşdırır, təhsilin inkişafına, yeni peşələrin yaranmasına töhfə verir, xalqların və dövlətlərin qarşılıqlı əlaqəsini və qarşılıqlı asılılığını gücləndirir. Bununla belə, dördüncü sənaye inqilabının mənfəətli tərəfləri də var ki, bunlar sırasına sosial bərabərsizliyin və işsizliyin artmasını misal çəkə bilərik. Amma ən əsas istehsalda insan amilinin rolu xeyli artır. Sürətlə dəyişən xarici mühit şirkət fəaliyyətinin təşkilinin müasir modellərinin reallaşdırılması məqsədilə yeni tələbləri diktə edir. Müasir iqtisadiyyatın mərkəzində dəyişən ehtiyacları və geniş çeşiddə mal və xidmətlər arasından ən yaxşı alternativini seçmək bacarığı olan bir insan dayanır.

Əgər əvvəllər torpaq və kapital amilləri hər şeydən əvvəl gəlirdisə, bu gün insan və onun daim inkişaf etmək və yeni texnologiyaların inkişaf səviyyəsinə cavab vermək qabiliyyəti öndə gəlir. Bu, bir tərəfdən müsbət təsir göstərir, çünki insan həyatı boyu peşəsini bir neçə dəfə dəyişə bilər, öz ixtisasını daim təkmilləşdirir və nəticədə özünü yaradıcı və mənəvi baxımdan inkişaf etdirir. Amma digər tərəfdən həyatın intensivliyi, psixoloji gərginlik artır, insan təşvişində olur, çünki uğurlu həyat tərzini keçirmək məqsədilə həmişə zamanın çağırışlarına cavab verməlidir. Dördüncü sənaye inqilabının inkişafının mümkün nəticəsi ömür uzunluğunun artması ola bilər. Bu gün inkişaf etmiş ölkələrdə insanların dördüncü sənaye inqilabının inkişafının müxtəlif sahələrində kütləvi şəkildə istifadəsi reallığa çevrilir. Dördüncü sənaye inqilabı kontekstində hərəkətverici qüvvələr tərəfindən idarə olunan cəmiyyətdəki dəyişikliklər göz qabağındadır. Cəmiyyətin qarşısında yeni sənaye inqilabının nəticələrini bacarıqla mənimsəmək kimi çox önəmli vəzifə durur. Müasir dövrdə dördüncü sənaye inqilabının inkişafının bütövlükdə cəmiyyət və dünya üçün bütün nəticələrini dəqiq təsvir etmək çətinidir.

Dördüncü sənaye inqilabı şəraitində iqtisadiyyatın sürətli inkişafı, onun daim modernləşdirilməsi, yaranan kəskin ziddiyyətlərin həlli zərurəti iqtisadi sistemin fəaliyyəti çərçivəsində hədəflərə yenidən baxılması, xüsusi rola əsaslanan yeni tipli iqtisadiyyatın qurulması tələb olunur. Müxtəlif ölkələrdə sosial-iqtisadi dəyişikliklərin təcrübəsi göstərir ki, insanlara diqqətsizlik, onların iqtisadi sistemin əsas elementi kimi olmaması bütövlükdə iqtisadiyyatda böhran və tənəzzüllərə səbəb olur. İqtisadi nəzəriyyədə insanın iqtisadi sistemdə rolu və yerinin öyrənilməsinə xüsusi yer verilir. Ekspertlər ölkənin mütərəqqi iqtisadi inkişafında əsas hərəkət-

verici qüvvə kimi insanın aparıcı rolunu qəbul edirlər. Mütərəqqi iqtisadi inkişafda prioritetlərin insan mərkəzli iqtisadiyyata doğru dəyişməsi müşahidə olunur. Aydın ki, dövlətin fəaliyyətinin səmərəliliyinin əsas istiqaməti və müəyyənədicisi meyarı vətəndaşlarının rifahını təmin etmək və yeni həyat keyfiyyətini formalaşdırmaq yolu ilə insan inkişafı üçün şəraitin yaradılmasıdır. Belə bir şəraitdə insan mərkəzli iqtisadiyyat haqqında elmi fikirləri dərk etmək, dərinləşdirmək və genişləndirmək zərurəti yaranır. İnsana onun ehtiyaclarını ödəmək yolu ilə diqqəti yönəltmək həmişə iqtisad elminin nümayəndələrinin tədqiqatlarının mərkəzində olmuşdur. Çoxsaylı tədqiqatlar insanın iqtisadiyyatda həlledici rolunu təsdiq edir ki, bu da insan mərkəzli iqtisadiyyatın nəzərdən keçirilməsi və müəyyənləşdirilməsi məsələsini gündəmə gətirir.

Bir qrup tədqiqatçılar insan mərkəzli iqtisadiyyatı müəyyənləşdirməyə cəhd göstərmişlər, çünki hazırda insanın iqtisadi sistemdəki rolu daim yenilənir və burada onun önəmliliyinə diqqət yetirilir. Habelə, insan mərkəzli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişaf istiqamətləri aydın məqsədlərə əsaslanmalıdır, bunun əsasında belə bir iqtisadiyyatın idarə edilməsi funksiyası reallaşdırıla bilər. Hazırda ədəbiyyatda insan mərkəzli iqtisadiyyat fenomeninin mahiyyəti haqqında vahid yanaşmanın olmadığını demək olar. Lakin müxtəlif tədqiqatçılar bu anlayışın müəyyən aspektlərinə diqqət yetirməyə çalışmışlar. Məsələn, Q.S.Alonzo və S.Hikerson insan mərkəzli iqtisadiyyatı aydınlaşdırarkən, məqsədləri müəyyənləşdirmək üçün çoxsəviyyəli yanaşmadan başlayırlar: ədalətli və davamlı cəmiyyət daxilində tam məşğulluğu nəzərdə tutan makroiqtisadi məqsədlər; layiqli əməyin reallaşdırılması imkanlarının, yaradıcı səylərin, iqtisadi səmərələrin və təhlükəsizliyin təmin edilməsini nəzərdə tutan mikroiktisadi məqsədlər [3, s.108].

Müasir iqtisadi tədqiqatlar çərçivəsində formalaşan iqtisadiyyatın müxtəlif növləri insanın fəaliyyətinin müəyyən aspektlərinə, onun inkişafının müəyyən istiqamətlərinin sürətləndirilməsinə və cəmiyyətin inkişafına yönəldilmişdir. Onların arasında sosialyönümlü iqtisadiyyat, intellektual iqtisadiyyat, bilik iqtisadiyyatı, innovativ, informasiya, rəqəmsal iqtisadiyyat, koqnitiv iqtisadiyyat, neyroiktisadiyyat, davranış iqtisadiyyatı, etnoiktisadiyyat, virtual, şəbəkə iqtisadiyyatı və s. göstərmək olar. Lakin bu iqtisadi sistemlər vahid xarakter daşımır,

çünki insanın hərtərəfli inkişafı və tam fəaliyyəti fərdin həyatının bütün aspektləri nəzərə alınmaqla təmin edilməlidir. İnsan mərkəzli iqtisadiyyat müasir iqtisadi sistemlərin müxtəlif aspektlərini özündə cəmləşdirən bir növ sintezə çevrilir.

“İnsan mərkəzlilik” termini o anlama gəlir ki, iş prosesinin mərkəzində və ya bütün şirkətdə öz dəyərləri, prioritetləri və motivləri olan bir insan dayanır. Müasir reallıqlar insana həyat tərzini, prioritetlərini, davranış qaydalarını qoyur, onları bir dəyər kimi qəbul edir, bu da fərdi davranışını dəyişməyə məcbur edir. Lakin bu davranış modeli insan təbiəti üçün təbii deyil. Fərd öz davranışını öz maraqlarına, ehtiyaclarına və onları təmin etmək imkanlarına əsaslanaraq qurmalıdır. Müasir iqtisadi sistem istehlakı maksimuma çatdırmaq məqsədi ilə istehsal modelinə diqqət yetirdiyi halda, insan mərkəzli iqtisadiyyat insan məmnunluğunun artırılmasına yönəlmiş faktiki istehlak modelinə çevrilir. Ümumiyyətlə, “İnsan mərkəzli iqtisadiyyat” kateqoriyasının elmi dövriyyəyə daxil olmasına baxmayaraq, onun tam nəzəri və metodoloji əsasları yoxdur. Müvafiq olaraq, metodoloji aparat olmadan belə bir kateqoriyanın mahiyyətini tam ortaya qoymaq olmur. Buna görə də, sosial elmlər daxilində kifayət qədər çətin olan insan mərkəzli iqtisadiyyatın tamhüquqlu nəzəriyyəsini qurmağa kömək edəcək iqtisadi tədqiqatlar üçün məhsuldar metodologiyanın müəyyənləşdirilməsinə və formalaşdırılmasına təcili ehtiyac var.

Hazırda elmi ictimaiyyətin nümayəndələri iqtisadiyyatın davamlı inkişafı və onun qorunması üçün müxtəlif istiqamətlər hazırlayırlar. Onların arasında əsasları informasiya, bilik, innovasiya, rəqəmsal sfera, ekologiya və digərləridir. Ümumilikdə iqtisadiyyat insanın ehtiyac və tələblərinə, onların ən yaxşı şəkildə ödənilməsinə yönəldilməlidir. Deməli, iqtisadi sistemin inkişafının və davamlı mövcudluğunun əsas səbəbini insanda, onun təbiətində axtarmaq lazımdır. Bu baxımdan insan mərkəzli iqtisadiyyatın tədqiqatın obyektini kimi qəbul edilməsi məsələsi aktuallaşır [4, s.30].

İnsan mərkəzli iqtisadiyyatın qısa tərifini ümumiləşdirərək, belə bir tərif formalaşdırıla bilər. Deməli, insan mərkəzli iqtisadiyyat insanın təbiətinin aspektləri (sosial, bioloji, psixi), mallar (əmtəələr, xidmətlər, ideyalar) arasında ahəngdar əlaqə və insan, maddi, informasiya kimi resurslar əsasında formalaşmış, insanın ehtiyaclarını ödəməyə

yönəlmiş təsərrüfat subyektləri arasında qarşılıqlı əlaqə sistemidir. İnsan mərkəzli iqtisadiyyatın mahiyyətinə belə yanaşma onu hərtərəfli müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu tərif insan mərkəzli iqtisadiyyatın üçlü komponentini, yəni, insanın təbiətini, resursları və faydaları ortaya qoyur.

İqtisadiyyatın mərkəzində insanın yerləşdirilməsi insan mərkəzli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı üçün hərtərəfli nəzəri platformaya və elmi əsaslı konseptual əsaslara əsaslanan vahid postulatların hazırlanmasını tələb edən məsələlərin həllinə ehtiyac vardır. Bir çox ekspertlərin fikrincə, müasir iqtisadiyyatın mərkəzində texnologiya deyil, demək olar ki, bütün iqtisadiyyatın fəaliyyəti ehtiyaclarını ödəməyə yönəlmiş bir insan dayanır. Bu, postindustrial dövrdə inkişaf etmiş iqtisadiyyatın insan mərkəzli modelidir. Karl Rocers ilk dəfə insan mərkəzli yanaşmanı təklif etmişdir və daha sonralar bu yanaşma bütün fəaliyyət sahələrinə nüfuz edərək fəal şəkildə yayılmağa başlamışdır [5, s.3271].

İnsan mərkəzli iqtisadiyyat insanların məşğulluq imkanlarına, birdəfəlik gəlirlərinə, alıcılıq qabiliyyətinə, iqtisadi, ekoloji və sosial təminatlarına investisiyaların artırılması strategiyasıdır. İnsan mərkəzli iqtisadiyyat inklüzivlik, davamlılıq və dayanıqlılıqla bağlı narahatlıqlara, insanların gündəlik üzləşdiyi problemlərə daha effektiv cavab potensialı yaradır [6, s.16]. Bu və digər göstəricilər insan mərkəzli iqtisadiyyatın və insan potensialının vəziyyətini və inkişafını qiymətləndirməyə və onun təkmilləşdirilməsi üçün düzgün qərarlar qəbul etməyə kömək edir. Bu göstəricilər ayrı-ayrı ölkələrin, şirkətlərin, bütövlükdə əhalinin sosial-iqtisadi inkişafında əsas göstəricilər hesab olunur.

Qloballaşma proseslərinin dərinləşməsi müəssisələrin fəaliyyətinin yeni modelinin formalaşdırılması problemini aktuallaşdırır. Bəzi müəssisələr özünün və onun müştərilərinin, istifadəçilərinin və bütövlükdə cəmiyyətin maraqları arasında tarazlığı qorumaq üçün fəaliyyətlərinin əsası kimi insan mərkəzli modelə müraciət edirlər. Odur ki, insan mərkəzli müəssisənin məqsədini müəyyənləşdirmək lazımdır ki, həmin məqsəd öz fəaliyyəti ilə müştərilərin, işçilərin və bütövlükdə cəmiyyətin ehtiyaclarının tam şəkildə ödənilməsidir. Daha doğrusu, insan mərkəzli müəssisə fəaliyyətini məhsul və xidmətləri vasitəsilə müştərilərin və cəmiyyətin ehtiyaclarını ödəməyə, habelə iş proseslərinin səmərəliliyi və təşkilati işlərlə işçilərin ehtiyaclarını

ödəməyə yönəldən bir təşkilatdır.

İnsan mərkəzli iqtisadiyyat çərçivəsində inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsi insan inkişafı ilə dəyişən müxtəlif ehtiyaclardır [7 s.48]. Ehtiyac problemi fəaliyyət subyektinin dərk edilməsinin konkretləşdirilməsi ilə bağlıdır ki, bu da təkcə şəxs deyil, habelə qrup, təbəqə, sinif və ya cəmiyyət ola bilər. Bəzi alimlər iddia edirlər ki, ehtiyacların daşıyıcısı təkcə insan fərdləri, insanların icmaları deyil, həm də istənilən bioloji orqanizmlər ola bilər. Lakin hər bioloji orqanizm fəaliyyət subyekti deyil. İnsan özbaşına deyil, müxtəlif amillərin təsiri altında hərəkət edir və o, ictimai münasibətlərin subyekti olmaqla öz fəaliyyətində müəyyən ehtiyaclarla əsaslanır. İnsanlar obyektiv qanunlar əsasında hərəkət edirlər, onların mexanizmində insan ehtiyacları önəmli rol oynayır. İnsan mərkəzli müəssisə düzgün bir təşkilat qurmaq prinsipindən istifadə edərək işçilərin səlahiyyətlərinin artırılmasına böyük diqqət yetirir. İşçilərin səlahiyyətləri və məsuliyyəti də insan mərkəzli müəssisənin mühüm prinsipidir.

İnsan mərkəzli müəssisə modeli fəaliyyəti istifadəçilərin, müştərilərin və bütövlükdə cəmiyyətin təcrübəsini yaxşılaşdırmağa yönəlmiş bir müəssisə modelidir. İnsan mərkəzli müəssisə bütün iş proseslərinə cari və potensial müştərilərinin ehtiyacları kimi baxır. Daxili layihələr belə bir müəssisə tərəfindən müştərilərinin dinamik xarakteri nəzərə alınmaqla hazırlanır, onlara məhsul və ya xidmətin inkişafı və təkmilləşdirilməsində fəal iştirak etmək imkanı verir. İnsan mərkəzli müəssisə modelində fəaliyyət göstəriciləri müştərilərin və bütövlükdə cəmiyyətin həmin müəssisənin fəaliyyətindən məmnunluğunu göstərməlidir. Aydın ki, belə bir yanaşma müəssisənin bütün biznes göstəricilərinin nəzərdən keçirilməsini tələb edir.

Bugünkü iqtisadiyyat bizi qlobal səhnədə uğur qazanmaq üçün keyfiyyətli təhsilə, təlimə və hərtərəfli bacarıqlara malik bir çox mütəxəssis tələb edəcək qabaqcıl çağırışlar təqdim edir. Biz gələcəyin iqtisadiyyatında ən perspektivli olan insan mərkəzli iqtisadiyyat anlayışına tez-tez rast gələcəyik. İnsan mərkəzli iqtisadiyyat gələcəyin iqtisadiyyatının əsas istiqamətlərindən biridir. Bu konsepsiya o deməkdir ki, iqtisadi proseslər yalnız şirkətlərin mənfəətini artırmaq deyil, insanların ehtiyac və istəklərinin ödənilməsinə yönəldilməlidir. Münasibətlərin “insan mərkəzlilik” əsasında qurulması şəxsi keyfiyyətlərə, tolerantlığa əsaslanır. Məhz bu

yanaşma biznes fəaliyyətinin genişlənməsinə, müştəri loyallığının artırılmasına və bununla da brendin diversifikasiyasına gətirib çıxaracaqdır.

YEKUN

Beləliklə, insan mərkəzli iqtisadiyyat gələcəyin iqtisadiyyatına ciddi şəkildə müsbət təsir göstərərək daha ədalətli, davamlı və balanslaşdırılmış iqtisadi modelə töhfə verə bilər. Odur ki, gələcəkdə insan mərkəzli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsini qiymətləndirməklə, onun birbaşa transformasiyası üçün tədbirlərin görülməsi vacibdir:

– İnsan mərkəzli təşəbbüslərin tətbiqi mümkünlüyü çox dərəcədə şirkət rəhbərlərinin və top menecerlərin ideyaya hazır olmasından və inamından asılıdır. Son illərdə artan sayda şirkət istehlakçı mərkəzli biznes modelinə doğru irəliləyir və bu bir reallıqdır;

– Şirkətlər istehlakçıların maraqlarına ən yaxşı cavab verən və onların ehtiyaclarını ödəyən məhsul və xidmətlər yaratmağa çalışırlar;

– İnsan mərkəzliliyə insan hüquqlarına hörmət, ətraf mühitin qorunması və sosial məsuliyyətli biznesin inkişafına dəstək amilləri mütləq şəkildə nəzərə alınmalıdır;

– İnsan mərkəzliliyi həm də şirkətlərə bütövlükdə cəmiyyətə fayda verə biləcək məhsul və xidmətlər yaratmağa imkan verən perspektivli mexanizmlər kimi qiymətləndirilməlidir;

– İnsan mərkəzliliyinin cəlbədiciliyi baxımından qeyd etmək olar ki, buraya insanların yaşayış və iş şəraitini yaxşılaşdırmaq, resurslardan məqsədyönlü və daha səmərəli istifadə etmək, ətraf mühitə təsirlərin mənfi nəticələrini azaltmaq məqsədilə yeni texnologiyalar daxil ola bilər və s.

Açar sözlər: *dördüncü sənaye inqilabı, insan mərkəzli iqtisadiyyat, müasir iqtisadiyyat modelləri, gələcək iqtisadiyyat modelləri, texnologiyaların sürətli inkişafı, bəşəriyyət və texnologiyalar, insan potensialı.*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Зиятдинова, Н.Р. Тенденции формирования четвертой промышленной революции / Н.Р. Зиятдинова // Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. – 2019. № 4(66), – с. 115-119.

2. Кибардина, В.И. Человеческий фактор

в четвертой промышленной революции / В.И. Кибардина // Молодой исследователь: от идеи к проекту: Материалы VI студенческой научно-практической конференции, – Йошкар-Ола, – 26–29 апреля, 2022. – с. 165-166.

3. Alonzo Smith, G., Hickerson, S. Human economy: economics as if people mattered. *Studies in Economics and Finance*. – 1985. Vol. 9. no. 2, – Pp. 107-118.

4. Насырова С.И. Человеко-ориентированная экономика: новый взгляд на формирование и развитие. *Проблемы современной экономики*, N 2 (82), 2022. - Стр: 30 - 34

5. Овчинникова, О.П., Лебедева, Д.В. Формирование человекоцентричной модели организации в современных условиях // Креативная экономика. – 2023. – Том 17. № 9, – с. 3269–3282.

6. Samans, R. *Human Centred Economics: The Living Standards of Nations*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2024, 380 p.

7. Насырова С.И. Человеко-ориентированная экономика: целевые установки и их противоречия // *π-Economy*. 2022. Т. 15, № 2. С. 38–58.

НАРМИН ГОДЖАМАН

*Магистр Азербайджанского Государственного Экономического Университета,
E-mail: narmin.gojaman@gmail.com*

РЕЗЮМЕ

Теоретико-методологические аспекты человекоцентрической экономики в условиях четвертой промышленной революции

В статье рассматриваются теоретико-методологические аспекты человекоцентрической экономики четвертой промышленной революции. Рассмотрены объективные реалии, созданные развитием технологий и промышленными революциями. Обосновано значение человеческого фактора в развитии человеческого потенциала, управления и развитии промышленных территорий. Отмечено, что выявляются и систематизируются превосходные инструменты цифровой экономики, ориентированной на человека. На основе современных тенденции и постулаты будущего развития отрасли, были сделаны обобщения, с учетом формирования и развития

человекоцентрической экономики в условиях четвертой промышленной революции.

Ключевые слова: *четвертая промышленная революция, человекоцентрированная экономика, современные экономические модели, экономические модели будущего, стремительное развитие технологий, человечество и технологии, человеческий потенциал.*

NARMIN GOJAMAN

Master of Azerbaijan State Economic University,

E-mail: narmin.gojaman@gmail.com

SUMMARY

Theoretical and methodological aspects of human-centric economy under the fourth industrial revolution

The article discusses the theoretical and methodological aspects of the sociocentric economy of the fourth industrial revolution. The object realities created by the development of technology and industrial revolutions are considered. The importance of the human factor in the development of human potential, management and development of industrial areas is substantiated. What is happening is that superior tools for a human-centered digital economy are being identified and codified. Taking current trends and postulates for the future development of the industry as a basis, generalizations were made based on the formation and development of a centralized economy driving the fourth revolution.

Keywords: *fourth industrial revolution, human-centered economy, modern economic models, economic models of the future, rapid development of technology, humanity and technology, human potential.*